

Kuidas kapituleeruda vormikohaselt?

Baltimaade kapitulatsioonid Peeter I ees Euroopa kontekstis

Jürgen v. Ungern-Sternberg

Il faut, dans cette sorte de conquête, laisser les choses comme on les a trouvées: les mêmes tribunaux, les mêmes lois, les mêmes coutumes, les mêmes privilèges; rien ne doit être changé que l'armée et le nom du souverain.
Montesquieu, "De l'Esprit des lois"

Karl XII lüüasaamisega Poltaava lahingus 1709. aastal oli Rootsi suurriiklik positsioon lõplikult kokku varisenud ja Rootsi võimu lõpp Balti provintsidest ilmne. Lootusetule olukorrale viitas ka Vene vägede ülemjuhataja Šeremetjev sama aasta lõpus antud manifestis:

"Kui lõpeb suure valitseja kaitse, kaob ka alamate kuulekus ja ustavus; sest selline side peab olema õiguse järgi vastastikune."¹ Samas kinnitas ta: "et Tema suur tsaarlik Majesteet peab armulikult kõiki Liivi- ja Eestimaa hertsogkondade elanikele antud lubadusi, ja kõiki privileege, õigusi, seadusi ja tavasid, mida Rootsi valitsus pühalikult töötas, aga ei andnud – enam ei rikuta, nagu nemad seda varem tegid, vaid taastatakse."²

4. juulil 1710 sõlmisid Liivimaa rüütelkond ja Riia linn vastavad kapitulatsioonid Šeremetjeviga; 12. augustil kapituleerus Pärnu. Nüüd pöördus juba Peeter I ise oma 16. augusti universaalis Eestimaa elanike ja Tallinna linna poole, kus püsis veel vaid üks Rootsi garnison. Ka tema kinnitas:

"Eriti ei või aga nii meie Eestimaa vürstkonna kõrgeaulisele rüütel- ja maiskonnale kui ka Tallinna linna auväärsele raele ja kogu kodanikkonnale avaldamata jätta oma erilist heasoovlikkust ning armulikkust ka selles, et niipea, kui Jumala tahtmisel on maa täielikult alistatud meie võimule, siis meie mitte ainult ei kavatse pühalikult alal hoida ja pidada nende tõelise mõtte ning mõiste kohaselt ilma mingi uuenduseta kogu maal ja linnades seniajani kombeks olevat evangeelset usku, kõiki nende vanu privileege, vabadusi, õigusi ja immunitette, mida, nagu kogu maailmale on teada, Rootsi valitsuse all kaua aega rikuti, vaid meie töötame ka neidsamu veelgi avaramate ja suurepärasematega võimalust mööda rohkendada."³

¹ "Wo eines grossen Herrn Schutz aufhöret, da cessiret auch der Gehorsam und die Treue der Unterthanen; weil dieses vinculum billig mutuum seyn muss." – C. Schirren. Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga vom 4. Juli 1710 nebst deren Confirmationen, Dorpat, 1856, lk. 30.

² "Dass denen Einwohnern des Hertzogthumbs Lief- und Ehst-Land von Seiner Gross-Czarischen Majestät, alle Promissa allergnädigst werden gehalten, und die von der Schwedischen Obrigkeit beschworne, aber nicht gehaltene Privilegia, Rechte, Gesetze und Gewonheiten, nicht mehr wie von ihnen zuvor, violiret, sondern retabliert werden sollen." – Samas.

³ "Insonderheit aber können Wir nicht unterlaszen, Einer Wohlgebohrner Ritter- und Landschaft des Fürstenthumbs Ehstland, wie auch E. E. Rath und der gantzen Bürgerschaft der Stadt Reval unsere besondere Gunst und Gnade auch hierinnen zu declariren, dasz so balde nach Gottes Willen das Land unter unsere devotion völlig gebracht ist, Wier nicht allein ohne einige Innovation der im gantzen Lande und Städten bisherzu üblichen Evangelischen Religion, alle ihre alte Privilegia, Freyheiten, Rechte und immuniteten, welche unter der schwedischen Regierung eine Zeithero Weltkündig violiret worden, nach ihrem wahren Sinn und Verstand heylig zu conserviren, und zu halten gesinnet sind; sondern Wier geloben auch dieselben mit noch ampleren und herlicheren, nach Gelegenheit zu vermehren." – Ed. Winkelmann. Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval vom Jahre 1710 nebst deren Confirmationen, Reval, 1856, lk. 22; Pisma i bumagi imperatora Petra Velikogo, kd. 10, 1710, Moskva, 1956, lk. 283–285; eesti keeles avaldatud – Eesti rahva ajaloo Põhjasõja aastal 1700–1721. Valimik dokumente. Koostajad V. Fainštein, E. Ibius, O. Ibius jt. Tallinn, 1960, lk. 237–238. – *Tlk.*

Sellega seoses kapituleerusidki 29. septembril 1710 kolme eraldi aktiga garnison, Tallinna linn ja Eestimaa rüütelkond Vene kindralleitnandi Baueri ees. Kõikide kapitulatsioonide sisu vastab Šeremetjevi ja Peeter I lubadustele. Kõigepealt tagatakse evangeelne usk Augsburgi usutunnistuse alusel, siis seadused ja linnaõigused alates keskajast kuni Rootsi ajani. Alles jäetakse senised ametkonnad, samuti kohtuinstantsid saksa asjaajamisekeelele; eesõigused aadlile maal, nagu ka kodanikele linnades. Sõjaajal tekkinud probleemidele leitakse liberaalsed üleminekulahendused.

Kapitulatsioonidele järgnesid 1710. aastal Peeter I antud Liivimaa rüütelkonna ja Riia linna ning 1712. aastal Eestimaa rüütelkonna ja Tallinna linna privileegide kinnituskirjad (generaalkonfirmatsioonid). Kapitulatsioonide üksikuid punkte täiendati veidi hiljem resolutsioonidega.⁴

Võitja suurejoonelisus on juba ammu pälvitud ajaloolaste tähelepanu ja isegi imetlust.⁵ Määravaks on peetud sise- ja välispoliitilisi põhjusi. Välispoliitikas võis Peeter I vabatahtliku kapitulatsiooni argumenti edukalt kasutada nii Poola kuninga August Tugeva vastu, kellele ta oli korduvalt lubanud anda Balti provintsid, kui ka hiljem rahuläbirääkimistes Rootsi ja ehk ka teiste riikidega (Inglismaa, Holland). Vaatamata jätkuval sõjale oli sisepoliitiliselt vaja rahuaegne elukorraldus võimalikult kiiresti taastada. Oluliseks on peetud ka Peeter I kavatsusi kasutada Venemaa läänestamisel võimalikult suures ulatuses saksa kodanike ja aadlike *know-how*'d.

Kokkuvõtvalt märgib R. Wittram:

“Need olid erakordsed asjaolud, mis mõjutasid tsaar Peetrit sõlmima lepinguid vallutatud maade seisustega: talle oli vaja mingil määral vabatahtlikkust, mis vähendaks välispoliitilisi raskusi ja tagaks piirkonna töövõime kiire taastumise. Nii juhtuski, et siin, selles Euroopa nurgakeses, absolutistlike vürstiriikide ajastul, said seisuslikud jõud tänu oma tugevale ajaloolisele positsioonile ülesehitustöö aluseks.”⁶

Siin on selgelt ära tuntav arusaam, et kapitulatsioone tuleb vaadelda üksnes 1710. aasta perspektiivist ja et tegemist oli juba tollal anakronistlike olude kinnistamisega Euroopa perifeerias.

II

Võrdlus kaasaegsete sündmustega teistes Euroopa regioonides näitab, et tegu oli hoopis millegi muuga.

Pärast Nijmegeni rahu (1679) avaldas Louis XIV Strassburgi riigilinnale aastaid tugevat survet.

Kui prantslaste sõjavägi ilmus septembris 1681 linna müüride alla, olid Saksa keiser ja tema riik võimetud abistama. 30. septembril võttis linn vastu ultimaatumi ning kapituleerus Louvois' ja vägede ülemjuhataja de Montclari ees.⁷ Strassburgil lubati säilitada kõik vanad privileegid ja õigused ning usuvadus, samuti raad, ametkonnad ja ülikool, aga ka senised sissetulekud ja territoriaalvaldused. Louis XIV kinnitas kapitulatsiooni 3. oktoobril 1681.

Elsassi riigilinna kapitulatsioonitingimu-

⁴ Tekstid on avaldanud C. Schirren (vt. viide 1) ja Ed. Winkelmann (vt. viide 3).

⁵ R. Wittram. Peter I. Czar und Kaiser. Zur Geschichte Peter des Grossen in seiner Zeit, kd. 1. Göttingen, 1964, lk. 344 jj.; W. Baron von Wrangell. Die Estländische Ritterschaft, ihre Ritterschaftshauptmänner und Landräte, Limburg/L., 1967, lk. 36 jj.; E. C. Thaden. Russia's Western Borderlands, 1710–1870. Princeton, 1984, lk. 5 jj.; G. v. Pistohlkors. Die Ostseeprovinzen unter russischer Herrschaft (1710/95–1914). – G. v. Pistohlkors (Hrsg.). Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder. Berlin, 1994, lk. 266 jj.

⁶ R. Wittram. Baltische Geschichte. Die Ostseelände Livland, Estland, Kurland 1180–1918. München, 1954, lk. 133.

* Markii François Michel le Tellier de Louvois, (1641–1691), a-st 1668 Louis XIV sõjaminister. – *Tlk*.

⁷ A. Legrelle. Louis XIV et Strasbourg. Essai sur la politique de la France en Alsace, 4. tr. Paris, 1884, lk. 554 jj.; D. Pfaehler. Die Kapitulation der Reichsstadt Strassburg am 30. September 1681, ihre Vorgeschichte und ihre Folgen. – W. Forstmann, E. Haug, D. Pfaehler, G. Thiel. Der Fall der Reichsstadt Strassburg und seine Folgen, Bad Neustadt a.d. Saale, 1981, lk. 32 (dokumendi faksimile ja tekst lk. 204 jj.).

sed vastavad mitte ainult oma sisult, vaid ka vormilt igati Balti seisuste ja linnade omadele. Mõlemal juhul on tegemist üksikuteks punktideks liigendatud tekstiga, mille on koostanud kapituleerujad enne üleandmisläbirääkimisi ja mille vastaspool on omakorda läbi vaadanud ja kommenteerinud. Punktide juures, milles valitses üksmeel, leiame märkuse “*accordé*” või “*accordatur*”, “*wirdt placidiret*” (‘ollakse nõus’, ‘nõusolek antud’, ‘kiidetakse heaks’).

Ent võidi ka piiranguid teha. Evangeelsel Strassburgil lubati küll kõiki kirikuvarasid kasutada senises ulatuses, kuid toomkirik tuli katoliiklastele “tagasi anda” (ptk. 3); Eestimaa rüütelkonna nõutud linnusekohtu (*Königliches Burggericht*) kaotamine või vähemalt kitsendamine Tallinnas jäeti kui kehtiva õigusliku seisundi muutmine aga tsaari otsustada (ptk. XXII).

Seega on tegemist üldlevinud vormiga, mida ei leiutatud Strassburgis, Riias ega ka Tallinnas, ning mida kasutati mitte ainult linnade ja seisuste kapitulatsioonide puhul, vaid eelkõige kindluste üleandmise juures. Vaadates tollaegsest suurepärasest Zedleri universaalleksikonist järele, leiame “Kapitulatsioon sõjas” alt viite “vt. akordpunkte”.⁸ Seal jällegi loeme: “Akordpunktid, kapitulatsioon, tähendavad neid tingimusi, millele vastavalt antakse kindlus selle piirajatele või millega see soovib end üle anda. Täielikud punktid, mille üle üks komandant kapitulatsioonis tingib, on leida Hannß Friedrich von

Flemmingi “Täiuslikus saksa sõduris”, osa V. C. 18 § 16, usqu. ad finem.”⁹

Tõepoolest annab Flemming meile pealkirja all “Nendest erilistest ettevalmistustest üleandmiseks ja kapitulatsiooniks, erilistest akordpunktidest, samuti garnisoni lahkumisest kindlusest”¹⁰ mitte ainult üksikasjalikku informatsiooni asjaolude kohta, mille juures kohusetundlik kindlusekomandant üldse kapituleeruda tohib, vaid ka tingimuste kohta, mis tuleb välja kaubelda.

Seejuures on oluline, et silmas ei peeta ainult kindluse garnisoni, vaid et punkt 5 määrab kindlaks lepingud ja kohustused, mis tuleb piirajatel sõlmida nii linnakodanike (“*Contracte und Obligationes, so zwischen Belagerern und denen Burgern der Stadt aufgerichtet worden*”) kui ka magistraadiga (“*mit den Magistrat der Stadt*”), punkt XI reguleerib kõigi ametiisikute edasitegutsemise samade õiguste ja sissetulekutega, punkt XII näeb linnas ette usulise *status quo*.¹¹

Hoolimata sellest, et Flemming pühendab suurt tähelepanu sõjalisele aspektile, selgub siiski, et kapitulatsiooniläbirääkimistel oli palju laiem ulatus. Nii Šeremetjevi ääremärkused Liivimaa rüütelkonna kapitulatsiooni kui ka Baueri omad Eestimaa rüütelkonna kapitulatsiooni juures näitavad selgelt, et mõlemad pooled teadsid väga täpselt, milline on nõuetekohane vorm ja sisu: “*Dieser punct ist der equité gemäss und wird völlig eingegangen*” (‘see punkt on õiglane ja sellega ollakse täielikult nõus’); “*Ist raisonnabel*

⁸ J. H. Zedler. Großes Vollständiges Universal-Lexicon, kd. 5. Halle–Leipzig, 1733, lk. 673.

⁹ “Accords-Puncte, die Capitulation, heissen diejenigen Bedingungen, auf welche eine Festung an den Belagerer dererselben abgetreten wird, oder unter denen sie sich zu übergeben begehrt. Die vornehmsten Puncte, die sich ein Commandant in der Capitulation bedinget, sind zu finden in Hannß Friedrich von Flemmings vollkommnen teutschen Soldaten Part V. C. 18 § 16, usqu. ad finem.” – samas, kd. 1, Halle–Leipzig, 1732, lk. 283.

¹⁰ “Von denen besonderen Anstalten zur Übergabe und Capitulation, den besonderen Accords-Punkten, auch Auszuge der Guarnison aus der Festung”.

¹¹ J. Fr. v. Flemming. Der Vollkommene Teutsche Soldat, welcher die gantze Kriegs-Wissenschaft, insonderheit was bey der Infanterie vorkommt, ordentlich und deutlich vorträgt und in sechs besondern Theilen die einem Soldaten nöthige Vorbereitungs-Wissenschaften, Künste und Exercitia, die Chergen und Verrichtungen aller Kriegs-Bedienten, von dem Mousquetier an bis auf den General; Alle in dem Kriege vorfallende Actionen und Expeditionen, Feldzüge, Maerche und Schlachten; die Besorgung einer Festung und Guarnison bey Friedens-Zeiten, und die Beschützung wieder feindliche Gewalt in Kriegs-Zeiten, auch deren Attaque und Eroberung sowohl defensive als offensive lehret..., Leipzig, 1726, lk. 587–592; vt. lk. 653 jj. (Capitulation einer Festung). Märkimisväärne on kiitus õigeaegse kapituleerumise eest, mida jagab kreeka ajaloolane Polybios Kartaago väejuhile Hamilkarile (I 62). Pärast otsustavat lüüasaamist merel 241. aastal otsustas ta kiiresti lõpetada I Puunia sõja.

*und wird placidirt*¹² ('on mõistlik ja kiidetakse heaks'); "*Dießer Punct wird der Billigkeit nach völlig accordiret*" ('selle punktiga ollakse õiguse kohaselt täielikult nõus'); "*Wie dießer Punct der Billigkeit gemäß, alß wird derßelbe auch völlig placidiret*"¹³ ('kuna see punkt on õiglane, kiidetakse see ka täielikult heaks').

III

Läbirääkimiste skeemi ei kasutatud niisiis mitte ainult kindluste kapituleerumise puhul, tavaliselt võeti see aluseks linna või regiooni üle ülevõtmisel ühelt valitsejalt teisele.

Pärast türklaste lüüasaamist Viini all 1683. aastal liikusid Ungaris kiiresti edasi võidukad keiserlikud väed. Selle taustal pidasid alates 1685. aastast Transilvaania vürst ja maapäev läbirääkimisi Saksa keisriga Transilvaania liitmise üle Habsburgide monarhiaga.¹⁴

Lotringi hertsogi Karli saadikute ja Transilvaania esindajate vahel 27. oktoobril 1687 Blasendorfis sõlmitud leping sätestas 28 punktis Transilvaania ja tema vürsti riikliku seisundi ning kolme rahvuse ja kiriku privileegide kaitse. Sellest lähtudes ütlesid 9. mail 1688 Hermannstadtis [ung. k. Nagyszeben, rum. k. Sibiu] vürsti ja seisuste esindajad Türgi ülemvõimust lahti ja said keiser Leopold I alamateks.¹⁵ 13. mail kinnitas seda maapäev, kuid samas koostati 13 punktist koosnev kataloog palvete ja nõudmistega, mis paluti kinnitada keisri diplomiga.

17. juunil 1688 võttis Leopold I Viinis vastu ustavusvande.¹⁶ Pikemaid läbirääkimisi peeti taas diplomi üle. Maapäev võttis alles 15. märtsil 1692 Hermannstadtis vastu selle 1691. aasta 4. detsembri variandi.¹⁷

Kuna sissejuhatuses viidatakse Transilvaania

nia saadiku Nikolaus de Bethleni nõudmistele, on ilmne, et diplomi puhul pole tegemist ainult keisripoolse käsuga, vaid üleandmisläbirääkimiste tulemusega, s. t. kapitulatsiooni kinnitamisega. Taas leiame punktideks jaotamise, usutunnistuse, seisuslike privileegide, traditsiooniliste seaduste ja ametite tagamise; seda küll teatud modifikatsioonidega, näiteks jääb seisuste lahkarvamuste puhul otsustamisõigus keisrile (ptk. 3) või vähemalt kolme katoliiklase vastuvõtt kaheteistkümneliikmelisse salanõukokku (ptk. 5).

IV

Pöördudes tagasi Baltimaale, näeme, et juba Liivimaa seisuste alistumine Poola kuningale Sigismund Augustile ning Tallinna linna ja Eestimaa rüütelkondade kapituleerumine Rootsi kuningale Erik XIV 1561. aastal toimus täpselt samal kujul.

Kartes Ivan IV Julma vägesid, pidasid Tallinna linn ja Eestimaa aadel Rootsi kuninga esindajatega läbirääkimisi. 1561. aasta 4. ja 6. juuni revelsaalides lubaski Rootsi võim säilitada nende privileegid ja õiguskorra Taani ja ordu ajast pärinenud kujul.¹⁸ Kinnitus järgnes 2. augustil Erik XIV kahes privileegis, hoolikalt liigendatud vastavalt 12 ja 17 punktiks, alustades evangeelsest usutunnistusest kuni privileegide, ametkondade ja õiguskorraneni.¹⁹

Riia peapiiskop, Liivimaa ordumeister, linnad ja aadel teatasid pärast Poola läbirääkimiste juhi Nikolaus Radziwilli antud lubadusi 19. oktoobril 1561 Vilniuses kuningale, et nad on põhimõtteliselt valmis alistuma. Tingimuste üle peeti pikemaid läbirääkimisi. 28. novembril andsid Liivimaa seisused end

¹² Liivimaa rüütelkonna kapitulatsioon (viide 1), punktid 25 ja 26.

¹³ Eestimaa rüütelkonna kapitulatsioon (viide 3), punktid IV ja XIII.

¹⁴ R. Kutschera. Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688–1869, Köln–Wien, 1985, lk. 1 jj. (viite eest tänan Daniel Zikelit).

¹⁵ Samas, lk. 319 jj.

¹⁶ Samas, lk. 325 jj.

¹⁷ Samas, lk. 327 jj.

¹⁸ Tekstid on avaldanud Ed. Winkelmann (viide 3), lk. 3 jj.

¹⁹ Samas, lk. 11 jj.

pidulikult kuninga valitsemise alla. Sama kuupäevaga on dateeritud alistumisleping ja Liivimaa aadlile antud Sigismund Augusti privileeg.²⁰

Viimane sisaldab samuti kõiki kapitulationielemente, alates viitest moskoviitide ohule ja enda kaitsetusele, mis teevad alistumise pakkumise tungivalt vajalikuks. Selle vastuvõtmisele järgneb volitatud saadikute loetelu, kes:

“on piisavate, terve Liivimaa provintsi paljude aadlike poolt kinnitatud volituste ja instruksioonidega tulnud meie juurde ning meilt enda ja kogu Liivimaa rüütelkonna nimel oma õiguste, vabaduste ja privileegide kinnitamist kõige truualamlikumalt ja kõige alandlikumalt nõudnud.

Seejuures on esitanud meile ka mõned peatükid või artiklid kirjalikult ja palunud, et meie kõik nende punktid, klauslid ja tingimused kinnitaksime, heaks kiidaksime ja ratifitseeriksime, mida tungiva nõudmisega on meilt palutud, mille kõik peatükid või artiklisid sõna sõnalt on siinsamas kokku pandud ja järgnevalt kõlavad.”²¹

Kõik privileegi artiklid ongi Liivimaa aadli palvetena kuningale suunatud, kes need kokkuvõtvalt kui *billig und recht* tunnustab ja kinnitab: “Selle järgi oleme Meie, SIGISMUNDUS AUGUSTUS, Poola kuningas ja Leedu suurvürst jne., nagu ülal nimetatud, ette antud 26 artiklit ja kogu

rüütliordu ja Liivimaa aadli kõige alandlikumad palved, otsustanud oma kuning. autoriteediga õiguspäraseks ja sobivaks, kui nende õige isand, kellele kuulub *merum et mixtum imperium* kogu provintsis, saadud tänu käesolevale meie vastu kuulutatud alistamisele, kõikides nende palvetes, artiklites, klauslites, punktides ja tingimustes kinnitada, heaks kiita ja ratifitseerida kui õiglased ja õiged.”²²

Liivimaa rüütelkond toetus 1710. aastal Šeremetjeviga sõlmitud kapitulationis otseselt Sigismund Augusti privileegile. Peeter I kinnitas seda sama otseselt oma peakonfirmatsioonis.

V

Moodne rahvusvaheline õigus on kapitulationi sellise tähenduse ilmselt täiesti unustanud.

Näiteks leiame “Rahvusvahelise õiguse leksikonist” selle märksõna alt ‘rahvusvahelise rahuõiguse’ kohta vaid viite: “Lähis- ja Kaug-Ida riikide, nn. *pays hors de chrétienté* [– –], kellele ei laiene Euroopa rahvusvaheline õigus, lepingud Euroopa riikide, eriti suurriikidega, mis tagavad viimaste kodanikele alumatuse kohalikule haldus- ja kohtuvõimule.”²³ Rahvusvahelise sõjaõiguse alal piirdub mõiste üksnes militaarvaldkonnaga: “Poliiti-

²⁰ Teksti on avaldanud C. Schirren. Capitulationen (viide 1), lk. 2 jj.; eelloo kohta vt. B. von Klot. Jost Clodt und das Privilegium Sigismundi Augusti, Hannover, 1977, lk. 50 jj.

²¹ “mit genugsamer durch viele von Adel aus der gantzen Provintz Liefland versiegelter Vollmacht und Instruction bei Uns sich eingefunden, und Uns in ihrem und der gantzen Liefländischen Ritterschafft Namen umb Confirmation ihrer Rechte, Freyheiten und Privilegien unterthänigst und demütigst angelanget. Dabey Uns auch einige gewisse Capita oder Articul, schriftlich offeriret und angetragen, welche, dass sie in allen deren Puncten, Clausulen und Conditionen von Uns confirmiret, approbiret und ratificiret werden möchten, mit inständigstem anhalten an Uns unterthänigst Suppliciret, deren Capittel oder Articul-Inhalt von Worte zu Worte allhie gesetzet, wie folget, lautend.”

²² “Haben demnach Wir SIGISMUNDUS AUGUSTUS, König zu Pohlen, und Gross-Fürst von Littawen, etc. wie obgedacht, vorhergesetzte 26. Articulu, und demüthigste petita des sämtlichen Ritter-Ordens und Adels in Liefland, als rechtmässig und billig durch unsere Königl. Autorität, als dero rechter Herr, deme das merum et mixtum imperium über die gantze Provintz, vermittelst gegenwertiger gegen uns erklärter Subjection zustehet, in allen deren Gesuch und Articulu, Clausulu, Puncten und Conditionen, zu confirmiren approbiren und zu ratificiren vor billig und recht befunden.”

²³ E. Bauer. Kapitulation. – Wörterbuch des Völkerrechts, kd. 2, 2. tr., Berlin, 1961, lk. 192 jj.; mõistet kasutati ka ajalisel piiratud sõjaväeteenistuseks kohustava lepingu ja seeläbi tekkinud õigusliku suhte kohta. – Deutsches Rechtswörterbuch, kd. 7, Weimar, 1974/83, lk. 399, samuti nimetati kapitulationi Šveitsi kantonite lepinguid välisriikidega sõdurite värbamise kohta.

lised, territoriaalsed, finants- ja majandusala-
sed klauslid [– – –] ja kõik teised kokkulep-
ped, mis kehtivad edasi pärast sõjaseisukorra
lõppu, ei kuulu kapitulatsiooni alla.” Need ei
ole siduvad: “Kapitulatsioon on kehtiv ainult
sõja ajal. [– – –] Sõjaseisukorra lõppemisega
muutub ta alusetuks.” Märkimisväärselt põh-
jalikult on peatunud vaid mõiste *unconditional
surrender* juures, mille sisuks saab siin “riigi
või rahva tingimusteta poliitiline alistumine
sõjajärgseks, rahu ajaks”.²⁴ Lisaks saame A.
Verdrossi paljukasutatud rahvusvahelise õigu-
se õpikust teada, et “üldise rahvusvahelise õi-
guse kohaselt pole territoriaalse suveräänsuse
üleandmiseks sellest puudutatud elanikkonna
nõusolek vajalik”.²⁵

Seda nähti varasel uusajal teisiti, siis – Otto
Brunneri tõdemuse järgi – seisid “maa” oma
seisustega ja valitseja vastamisi ning praktilist
poliitikat sai teha vaid “maa ja võimukandja”
koostöö ja läbirääkimiste tulemusena.²⁶ See-
pärast polnud täielik või vähemalt ulatuslik
olemasolevate privileegide ja õiguskorra kin-
nitamine võimuvahetuse juures järeleandmine
või isegi armuandmise akt, vaid lihtsalt terve
mõistuse nõue. Vaid niiviisi tagati sujuv võimu
üleandmine ja juurde võidetud aladest saadi
– haldusstruktuuride tavapärase edasitoimimi-
se puhul – ka tõepoolest kasu.²⁷

Selle maksimi on ületamatu selgusega
sõnastanud Montesquieu teoses “*De l'Esprit
des lois*”. Peatükis “Monarhia vallutused” an-
takse nõu pidada *limites naturelles* (‘loomuli-
kud piirid’): “Sellise vallutuse puhul peavad
asjad jääma nii, nagu nad enne olid – samad
kohtud, samad seadused, samad tavad, samad
privileegid; muutub vaid armee ja valitseja ni-
mi.”²⁸

VI

Kapitulatsioon kui “leping, millega end
(maa, linn, kindlus, sõjaline üksus vms.)
vaenlasele üle anti”,²⁹ nõudis edasikestvaks
toimeks loomulikult senise valitseja loobu-
misakti. Rahuläbirääkimistel võis kindlasti nii
alistunute endi kui ka kolmandate osapoolte
vastu argumenteerida kapituleerujate “va-
batahtlikkusega”, aga just siit tulenes võitja
kohustus garanteerida lubatud privilegeeriv
status quo ka rahvusvahelise õiguse tasandil.
Üksikasjad võisid vastavalt võimuvahekor-
dadele ja osapoolte kavatsustele ka varieeruda.

Näiteks lubas Prantsusmaa Saksa keisriga
5. veebruaril 1679 sõlmitud Nijmegeni rahulep-
pingu viiendas artiklis Freiburgile Breisgau:

²⁴ Samas, lk. 194 jj.; vt. ka F. Berber. Lehrbuch des Völkerrechts, kd. 2 Kriegsrecht, 2. tr. München, 1969, lk. 82 jj.

²⁵ A. Verdross. Völkerrecht, 5. tr. Wien, 1964, lk. 289.

²⁶ O. Brunner. Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungspolitik Österreichs im Mittelalter, 5. tr. Wien, 1965.

²⁷ Eksootilise näitena võib tuua Napoleoni proklamatsiooni Egiptuse rahvale 1798. aastast: “Égyptiens, on vous dira que je viens pour détruire votre religion [– – –] Répondez que je viens vous restituer vos droits, punir les usurpateurs; [– – –] (Teisiti kui mamelukkide all) aucun Égyptien ne sera empêché d'accéder à une fonction éminente; que les plus sages, les plus instruits, les plus vertueux gouvernent et le peuple sera heureux [– – –] Article I^{er}: Tous les villages [– – –] enverront une députation au général commandant les troupes, pour les prévenir qu'ils sont dans l'obéissance [– – –] Article V: Les shaykh, les qadi et les Imams conserveront les fonctions de leurs places; chaque habitant restera chez lui et les prières continueront comme à l'ordinaire.” – H. Laurens. L'expédition d'Égypte 1789–1801, Paris, 1989, lk. 75 jj.

²⁸ “Il faut, dans cette sorte de conquête, laisser les choses comme on les a trouvées: les mêmes tribunaux, les mêmes lois, les mêmes coutumes, les mêmes privilèges; rien ne doit être changé que l'armée et le nom du souverain.” – Montesquieu. De l'Esprit des lois. Livre Dixième, Chapitre IX; tsiteeritud raamatust E. Pelzer. Der elsässische Adel im Spätfeudalismus. Tradition und Wandel einer regionalen Elite zwischen dem Westfälischen Frieden und der Revolution (1648–1790). München, 1990, lk. 15 (teos pakub siin käsitletud temaatika kohta ka palju muud).

²⁹ Deutsches Rechtswörterbuch, kd. 7 (vt. viide 23), lk. 398 viidates teosele E. v. Frauenholz. Das Heerwesen in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges, kd. 1. Das Söldnertum, München, 1938, lk. 399 (Gustav Adolf II. artiklikiri 1632. aastast: Titulus XI. Von Capitulation und Accord mit dem Feindt).

“nimetatud linnale jäetakse võõrandamatult tema privileegid ja vabadused, nii nagu need enne seda Austria dünastialt saadud on, samuti nagu Costnitsi piiskopile ja kirikule [– –] nende sissetulekud ja õigused.”³⁰ Keisri ja Prantsusmaa vahel 30. oktoobril 1697 sõlmitud Rijswijki rahulepingu artiklites XVI ja XVII ei leidu Stassburgi kohta midagi sarnast³¹, samuti pole kapitulatsioonis mainitud Saksa riiki.

Kapituleerujate mured ja kartused ilmnevad juba Sigismund Augusti privileegi XI punktis, milles tungivalt rõhutatakse barbaarsete vaenlaste ohtu ja palutakse Poola kuningat kosta nende eest Saksa keisri ja riigi juures, et vältida riigivande väljakuulutamist.³² Samuti lasid Transilvaania seisused endale Diploma Leopoldinumi 18. peatükis lubada, et keiser ei laseks neil jälle “türgi Minotaurose labürinti” sattuda.³³

Veelgi kaugemale läksid Baltimaade seisused Peeter I juures. Juhul kui maa loovutatakse taas Rootsi kroonile, paluti kapitulatsioonaktis Vene keisrilt tungivalt eestkostet uue rahuleppe sõlmimisel. Kuna Peeter I vastava lubaduse ka andis, ei välistanud ta sellist sündmuste käiku vähemalt 1710. aastal.³⁴ 30.

augustil 1721 Rootsiaga sõlmitud Uusikaupunki rahulepingu IV artikli kohaselt Balti provintsid küll alistati sõjaliselt³⁵, kuid artiklites IX ja X tagati kõik õigused ja evangeelne usutunnistus.³⁶

Säilitada pärast võimuvahetust senised vahekorrad võimalikult muutumatult on iseenesest üsnagi mõistetav põhimõte – vähemalt varauusaegsel ajastul, kus sellised mõisted nagu ‘rahvastikuvahetus’ või isegi ‘etniline puhastus’ ja ‘tasalülitamine’ (natsionaalsotsialistlikus või kommunistlikus koloriidis) polnud veel leiutatud. Mõned pilguheitel antiikajastule võiksid olukorda selgitada.

Vaadelgem Kreeka esivõimude Ateena, Sparta ja Makedoonia õpiprotsessi 5. ja 4. sajandil e. Kr. Ajavahemikus Atika esimesest mereliidust kuni Kuningarahu (387/86) ja Korintose liidu (337) multilateraalsete rahulepinguteni said nad üha enam aru, et poliitilise stabiilsuse tagab kõikide Kreeka riikide autonoomia (ja vabaduse) tunnustamine.³⁷

Veelgi selgemaid lubadusi andis Teise Puunia sõja ajal 216. a. e. Kr. Hannibal end temaga ühendavale Capuale: “Ühel-

³⁰ “daß der ged. Stadt ihre Privilegia und Freyheiten, so sie vor diesem von dem Hause Oesterreich erlanget, wie auch dem Bischoff und der Kirche zu Costnitz [– –] Ihre Einkommen und Recht ohnabgänglich gelassen werden.” – W.G. Grewe (Hrsg.). *Fontes Historiae Iuris Gentium*, kd. 2, Berlin–New York 1988, lk. 207. Siinkohal olgu viidatud Vestfaali rahuga tagatud Rootsi Pommerimaa seisuslikule korrale. (Art. X, §16 IPO); vt. ka W. Buchholz. *Schwedisch-Pommern als Territorien des deutschen Reichs 1648–1806*. – *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte* 1990, nr.12, lk. 14 jj.; H.-J. Hacker. *Stralsund unter neuen Herren. Die Stellung Stralsunds nach Abschluß des Instrumentum pacis Osnabrugense in der schwedischen Provinz Vorpommern*. – *Archiv für Kommunalwissenschaften* 1991, nr. 30, lk. 287 jj.

³¹ W. G. Grewe (Hrsg.). *Fontes*, kd. 2 (viide 30), lk. 214 jj.

³² Erik XIV privileegides selline säte puudub.

³³ *Nulla, Deo opitulante, Minotauri Turcici Labyrinthi deinceps implicandam cordi duximus* – R. Kutschera. *Landtag* (viide 14), lk. 333.

³⁴ Liivimaa rüütelkonna kapitulatsiooni 30. punkt; Eestimaa rüütelkonna kapitulatsiooni XIV. punkt; vt. ka 12. oktoobril 1710 Liivimaa rüütelkonnale antud “Zarische Resolution in Betreff der Accord-Puncte”. – C. Schirren. *Capitulationen* (viide 1), lk. 53.

³⁵ Seepärast pole – vastupidiselt baltisaksa ajalookirjutuses varem sageli esitatud väitele – “Uusikaupunki rahulepingu tekstist rüütelkondade kui oma maa esindajate rahvusvahelist tunnustamist võimalik välja lugeda”: W. Baron von Wrangell. *Die Estländische Ritterschaft, ihre Ritterschaftshauptmänner und Landräte, Limburg/L.*, 1967, lk. 41.

³⁶ W. G. Grewe (Hrsg.), *Fontes*, kd. 2 (viide 30), lk. 327 jj.

³⁷ J. Cargill. *The Second Athenian League, Empire or Free Alliance?* Berkeley, 1981; E. Baltrusch. *Symmachie und Spondai. Untersuchungen zum griechischen Völkerrecht der archaischen und klassischen Zeit (8.–5. Jahrhundert v. Chr.)*, Berlin, 1994, lk. 155 jj.; M. Jehne. *Koine Eirene. Untersuchungen zu den Befriedungs- und Stabilisierungsbemühungen in der griechischen Poliswelt des 4. Jahrhunderts v. Chr.*, Stuttgart, 1994.

gi Kartaago väepealikul ei ole võimu Campania kodaniku üle, nagu ka ükski kampaanialane ei pea teenima armees ega täitma mingit ametikohta vastu oma tahtmist: Capual on omad seadused ja ametivõimud.”³⁸

Täpselt samasisulised lepingud sõlmis ta ka teiste itali kogukondadega.³⁹

Kas kapitulatsiooni Rooma vorm *deditio*⁴⁰ oli rohkem leping või pigem sisustatud alistujate õigusliku enesehävitusega, on ajaloolaste seas vaieldav.⁴¹ Vaevalt võib “vormilist üleandmist” teisiti kui “lepinguks” nimetada. Sageli, võib-olla isegi reeglina järgnes sellele kogukonna restitutsioon.⁴²

Seda tõendab hästi hiljuti leitud raidkiri Hispaaniast.

Aastal 104 e. Kr. alistus Seano[corumi] rahvas *Hispania Ulteriori* provintsi asehaldurile L. Caesiusele, kes deditsiooni vastu võttis ja käskis relvad, pantvangid, ülejooksikud (?), vangid ja saagiks langenud hobused üle anda. Pärast tingimuste täitmist lasti kapituleeruv kogukond senisel kujul ja senise

õiguskorraga viivitamatult tagasi vabadasse. Kuigi selleks oli vajalik Rooma rahva ja senati nõusolek, eeldab kogukonnale antud käsk kutsuda kokku saadikud, et neid peeti (taas) teovõimeliseks rahvusvahelise õiguse subjektiks.⁴³

Tõenäoliselt oli see algusest peale alistumisleppesse implitseeritud.

See, et järgneval ajastul oli *Imperium Romanum* valitsemise aluseks linnade autonoomia, ei vaja enam tõestamist.⁴⁴ Viimasena olgu aga viidatud sellele, kuidas Rooma reageeris Attalos III testamendile 133. a. e. Kr. Viivitamatult võeti pärand – Pergamoni kuningriigi valitsemine – vastu. Kuid järgmisel aastal kohustas Senati otsus Rooma väejuhti “respekterima tsiviilseid ja administratiivseid õiguslikke suhteid, mis on ette antud Attalose testamendis”.⁴⁵ Austada kehtivat õigust ja sellele tugineda oli roomlaste kindel valitsemispõhimõte.

Sarnast võiks leida ka teiste ajastute ja maailmanurkade kohta. Niipalju võib siiski öelda – küll veidi optimistlikult –, et selline

³⁸ “Ne quis imperator magistratusve Poenorum ius ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret munusve faceret; ut suae leges, sui magistratus Capuae essent” – Liv. 23,7, 1–2; vt. ka J. v. Ungern-Sternberg. *Capua im Zweiten Punischen Krieg. Untersuchungen zur römischen Annalistik*, München, 1975, lk. 54 jj. Põhjendamata on A. Erskine'i kahtlused – A. Erskine. *Hannibal and the Freedom of the Italians*. – *Hermes* 1993, nr. 121, lk. 58 jj.

³⁹ H. H. Schmitt. *Die Staatsverträge des Altertums*, kd. 3. *Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 338–200 v. Chr.* München, 1969, nr. 524 (Capua); 527 (Lokroi Epizephyroi); 531 (Tarent); 532 (Lukaner).

⁴⁰ Ld. k. 'üle- v. allaandmine, alistumine'. – *Tlk*.

⁴¹ Ülevaade uurimustöödest vt. K.-H. Ziegler. *Das Völkerrecht der römischen Republik*. – *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, kd. I 2, Berlin, 1972, lk. 94 jj.; *seesama*, *Kriegsverträge im antiken römischen Recht*. – *Ztschr. d. Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 1985, nr. 102, lk. 51 jj. 'Enesehävitusteooria' kohta põhjanev uurimus: W. Dahlheim. *Struktur und Entwicklung des römischen Völkerrechts im dritten und zweiten Jahrhundert v. Chr.*, München, 1968, lk. 5 jj.; arvestatavad vastuväited esitab: D. Nörr. *Aspekte des römischen Völkerrechts. Die Bronzetafel von Alcántara*. – *Abh. Bayer. Ak. d. Wiss., phil.-hist. Kl. NF* 101, München, 1989, lk. 39 jj.; *seesama*, *Die Fides im römischen Völkerrecht*, Heidelberg, 1991, lk. 13 jj.

⁴² Restitutsiooni kohta vt. D. Nörr. *Aspekte (viide 41)*, lk. 51 jj.; vt. ka lk. 19 jj. Alcántara pronksraidkirja teksti rekonstruktsiooni, mida allpool tsiteeritakse.

⁴³ “Deinde eos L. Caesius C (ai) f(i)lius imperator liberos esse iussit, agros et aedificia leges cete[ra]que omnia] quae sua fuissent pridie quam se dedid[issent] quaeque] extarent eis reddidit, dum populus [senatusque] Romanus vellet, deque ea re eos Romam mittere eire iussit legatos.”

⁴⁴ Vt. ka uusimat kokkuvõtvat uurimust: W. Dahlheim. *An der Wiege Europas. Städtische Freiheit im antiken Rom*, Frankfurt/M., 2000; vt. ka W. Eck, E. Müller-Luckner (Hrsg.). *Lokale Autonomie und römische Ordnungsmacht in den kaiserzeitlichen Provinzen vom 1.–3. Jahrhundert*. München, 1999.

⁴⁵ M. Wörrle. *Pergamon um 133 v. Chr.* – *Chiron* 2000, nr. 30, lk. 563 jj. (viidetega varasemale kirjandusele); vt. ka G. A. Lehmann. “Römischer Tod” in Kolophon/Klaros. *Neue Quellen zum Status der “freien” Polisstaaten an der Westküste Kleinasiens im späten zweiten Jahrhundert v. Chr.* – *Nachr. Ak. d. Wiss. Göttingen, philol.-hist. Kl.*, Jg. 1998, nr. 3. Göttingen, 1998, lk. 146 jj.

võidukate valitsejate eneseregulatsioon on asjade loomulik käik.

VII

1710. aasta Baltimaade kapitulatsioonid polnud niisiis ei oma sisult ega vormilt “eksootilised”, vaid vastasid täielikult selle aja Euroopa standardile. Peeter I-le olid need oluline osa strateegiast, mis pidi siduma Venemaa Euroopa riikidega.⁴⁶ Millisel määral end tollal loodud seisukord õigustas, ei näita mitte ainult pilk järgnevale – täiesti tavapäratule – kahesaja-aastasele rahuajale Balti provintssides⁴⁷, võib-olla veelgi tähtsamad olid siit pärit ametnike ja ohvitseride saavutused kõikides Vene riigi valdkondades.⁴⁸ Autonoomia ajalooline – ei etteaimatav ega ammu mitte kavatsetud – funktsioon oli ju, et selle kaitse all said eesti ja läti rahvus kujuneda ja emantsipeeruda. Seega pole imestamisväärne, et St. Peterburgi valitsus toimis samamoodi nagu tollal Põhjasõjas mitte ainult Kuramaa hertsogiriigi liitmisel 1795. aastal, vaid ka Soome annekteerimisel aastatel 1808–1809. 1808. aasta 17. juuni manifestis lubas keiser Aleksander I Soome elanikele säilitada endised seadused ja privileegid.⁴⁹ Soome seisuste valitud “esindajate ja tsaari vahel sõlmiti “kokkulepe”, mis

olemuselt vastas mh. 1710. aastal Eesti- ja Liivimaa aadli ning seisustega sõlmitud kapitulatsioonilepingutele. Nagu Eesti- ja Liivimaa esindajad, esitasid ka Soome saadikud soovide nimekirja, mille tsaar oma otsusega kinnitas”. Selle põhjal anti Porvoo maapäeval märtsis 1809 ustavusvanne ning keiser kui uus Soome suurvürst kinnitas maa õigused ja seadused.⁵⁰ Samal aastal Rootsi ja Venemaa vahel sõlmitud Hamina rahulepingu IV artiklis mainitakse lühidalt ka endise õiguskorra säilitamist.⁵¹

IX

Prantsuse revolutsiooni järgsel ajastul oli selline õiguskäsitlus liberalismi ja natsionalismi esilekerkimise taustal hakanud juba anakronismiks muutuma. Uuele mõtteviisile olid seisuste (ees)õigused vaid takistuseks, kuid absolutistlikule riigile olid need ikkagi veel konstitutiivsed, nagu uuemad uurimused tõendavad.⁵² Balti provintsside saksa ülemkiht nägi end vastandumas nii Vene tsaarivalitsuse tsentralistlikele püüdlustele kui ka eestlaste ja lätlaste nõutud poliitilisele partitsipatsioonile ning klammerdus “vana hea õiguse” külge, nagu sõnastas eelkõige Carl Schirren oma “Liivimaa vastuses” muljetavaldavalt ja ajalooliselt täiesti õigesti, kuid siiski mõistmata

⁴⁶ Vt. ka M. Hellmann. Die Friedensschlüsse von Nystad (1721) und Teschen (1779) als Etappen des Vordringens Rußlands nach Europa. – Historisches Jahrbuch 97/98, 1978, lk. 270 jj.; M. Schulze Wessel. Systembegriff und Europapolitik der russischen Diplomatie im 18. Jahrhundert. – Hist. Zeitschr. 1998, nr. 266, lk. 649 jj.

⁴⁷ G. v. Pistohlkors. Ostseeprovinzen (viide 5); J.v.Ungern-Sternberg. Die “russische Ära” (1710–1917): eine neue Blütezeit? – C. Goehrke, J. v. Ungern-Sternberg (Hrsg.). Die baltischen Staaten im Schnittpunkt der Entwicklungen. Vergangenheit und Gegenwart. Basel, 2002.

⁴⁸ I. Fleischhauer. Die Deutschen im Zarenreich: Zwei Jahrhunderte deutsch-russische Kulturgemeinschaft. Stuttgart, 1986.

⁴⁹ D.G. Kirby. Finland and Russia 1808–1920. From Autonomy to Independence. A Selection of Documents. London, 1975, lk. 12 jj.

⁵⁰ O. Jussila. Finnland als Großfürstentum 1809–1917. – O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi. Politische Geschichte Finnlands seit 1809. Vom Großfürstentum zur Europäischen Union. Berlin, 1999, lk. 19 jj.; R. Schweitzer. Nordosteuropa: Ergebnis “unvollendeter Penetration” oder “korrekten Nachfolgestaatsverhaltens”? III Internationales Symposium zum europäischen Nordosten. Tallinn, 19.–23.09.2001 (käsitirja eest tänan autorit). Toetudes O. Brunnerile (viide 26) on seos Euroopa traditsiooniga hästi välja töötatud, kuid kapitulatsioonide skeemi kui sellist esile ei tõsteta.

⁵¹ D. G. Kirby. Finland (viide 49), lk. 22 jj.

⁵² R. G. Asch, H. Duchhardt (Hrsg.). Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca 1550–1700). Köln, 1996.

uue ajastu vajadusi.⁵³ Kas reformid oleksid üldse olnud vajalikus ulatuses läbiviidavad, selle võime jätta lahtiseks.⁵⁴

Kapitulatsioonid, nagu siin vaadeldud, on iganenud. Ajajärk, mil enam ei kuulutata vormikohaselt sõdu ega sõlmita rahuleppeid, mil suurvõim võib isegi omavoliliselt defineerida, keda ta sõjavangideks peab, võib endalt tööpoolest küsida, kas neilt poleks nii mõndagi õppida.

Tõlkis Astri Schönfelder

Originaal: Jürgen v. Ungern-Sternberg. Wie kapituliert man in aller Form? Die baltischen Kapitulationen vor Peter dem Großen in europäischer Perspektive.



Jürgen von Ungern-Sternberg

(1940)

Õppis ajalugu ja ladina keelt Müncheni ja Freiburgi ülikoolis 1960–1966, promoveerus 1968 Müncheni ülikoolis ja habiliterus 1974 Erlangen-Nürnbergi ülikoolis. Olnud assistendi ja professori ametikohtadel mitmes ülikoolis, 1978. a. kuni tänaseni Baseli ülikooli professor. J. v. Ungern-Sternberg on mitme ülikooli, sealhulgas ka Tartu ülikooli audoktor. Peamisteks uurimistemadeks on olnud Rooma vabariigi ajalugu, Rooma ajalookirjutus ning üldine teaduslugu.

⁵³ C. Schirren. Livländische Antwort an Herrn Juri Samarin (Dorpat, 1869), 4. tr., München–Leipzig, 1919, lk. 115 jj., lk. 127 jj.; endiselt väärib lugemist: H. Rothfels. Reich, Staat und Nation im deutsch-baltischen Denken. – Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft, Jg. 7, H. 4. Halle, 1930.

⁵⁴ Vt. M. Haltzel. Der Abbau der deutschen ständischen Selbstverwaltung in den Ostseeprovinzen Rußlands 1855–1905, Marburg/L., 1977; G. v. Pistohlkors. Ritterschaftliche Reformpolitik zwischen Russifizierung und Revolution. Göttingen, 1978.